

CHOLG‘U IJROCHILIGI: FORTEPIANO TARIXI VA RIVOJLANISH BOSQICHLARI

Sayfillayeva Zahro

*O‘zbekiston davlat konservatoriyasi
huzuridagi Botir Zokirov nomidagi Milliy
estrada san'ati institutining cholg‘u ijrochiligi
(Fortopiano) 1- bosqich talabasi.*

Annotatsiya: Fortepiano cholg‘usi musiqa tarixida muhim o‘rin tutadi. Uning rivojlanishi texnik, estetik va ijrochilik jihatlarining uyg‘unlashuvi bilan bog‘liq. Har bir davrda fortepiano yangi imkoniyatlar bilan boyib, ijrochilik san‘atining rivojiga katta ta‘sir ko‘rsatgan. Mazkur jarayon musiqiy tafakkur evolyutsiyasini ham aks ettiradi.

Kalit so‘zlar: musiqa, fortepiano cholg‘usi, musiqiy tafakkur evolyutsiyasi, musiqa tarixi, ijrochilik mahorati.

KIRISH

Cholg‘u ijrochiligi san‘ati insoniyat madaniy taraqqiyotining eng qadimiy va eng muhim sohalaridan biri hisoblanadi. Musiqa insonning ichki kechinmalari, hissiyotlari va dunyoqarashini ifodalashda beqiyos vosita bo‘lib xizmat qiladi. Ushbu san‘at turlari ichida klavishli cholg‘ular, xususan fortepiano alohida o‘rin egallaydi. Fortepiano nafaqat murakkab ijrochilik texnikasiga ega bo‘lgan cholg‘u, balki musiqiy tafakkurni shakllantiruvchi asosiy vositalardan biri sifatida ham qadrlanadi. Fortepiano tarixi va uning rivojlanish bosqichlarini o‘rganish musiqa san‘ati evolyutsiyasini chuqur anglashga yordam beradi. Chunki ushbu cholg‘u nafaqat texnik jihatdan takomillashgan asbob, balki turli davr musiqiy uslublarining shakllanishida ham muhim rol o‘ynagan. XVIII asrdan boshlab fortepiano Yevropa musiqa madaniyatiga kirib kelib, tez orada professional ijrochilik va kompozitorlik amaliyotining ajralmas qismiga aylandi. Bu jarayon musiqa tarixida yangi davrni boshlab berdi. Mazkur mavzuning dolzarbligi shundan iboratki, fortepiano bugungi kunda ham jahon musiqa ta‘limi tizimida asosiy o‘quv cholg‘usi sifatida o‘rganiladi. U orqali o‘quvchilar musiqiy savodxonlik, eshitish qobiliyati, ritm tuyg‘usi va ijrochilik ko‘nikmalarini shakllantiradilar. Shu bilan birga, fortepiano zamonaviy musiqa ijodida ham keng qo‘llanilib, turli janrlar — klassik, jazz, estrada va zamonaviy musiqada muhim ahamiyat kasb etmoqda. Tadqiqotning maqsadi fortepiano cholg‘usining tarixiy rivojlanish bosqichlarini o‘rganish, uning ijrochilik san‘atidagi o‘rni va ahamiyatini ilmiy asosda tahlil qilishdan iboratdir. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: fortepianoning paydo bo‘lish tarixini o‘rganish, uning texnik va

konstruktiv rivojlanishini tahlil qilish, turli davr kompozitorlarining ijodida fortepiano rolini aniqlash hamda zamonaviy musiqadagi o‘rnini yoritish. Tadqiqot obykti sifatida fortepiano cholg‘usi va uning ijrochilik amaliyoti tanlangan bo‘lib, predmeti esa uning tarixiy rivojlanish jarayonlari va musiqiy ifoda imkoniyatlaridir. Forteplano rivojlanishi bir necha bosqichlarni o‘z ichiga oladi va har bir davr o‘ziga xos texnik, estetik va ijrochilik xususiyatlari bilan ajralib turadi. Shu sababli mazkur mavzuni o‘rganish nafaqat tarixiy, balki nazariy va amaliy jihatdan ham muhim ahamiyatga ega. Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundan iboratki, fortepiano rivojlanishi yaxlit tizim sifatida ko‘rib chiqilib, uning ijrochilik san‘atiga ta’siri bosqichma-bosqich tahlil qilinadi. Shuningdek, turli tarixiy davrlarda fortepiano texnik imkoniyatlarining o‘zgarishi va bu o‘zgarishlarning musiqiy ijodga ta’siri ilmiy asosda yoritiladi. Ishning nazariy ahamiyati fortepiano san‘ati bo‘yicha mavjud ilmiy qarashlarni boyitish, ijrochilik nazariyasini chuqurroq anglashga yordam berish bilan belgilanadi. Amaliy ahamiyati esa musiqa ta’limi jarayonida fortepiano o‘qitish metodikasini takomillashtirish, talabalarning ijrochilik mahoratini oshirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, fortepiano cholg‘usining rivojlanishi kompozitorlik ijodiga ham katta ta’sir ko‘rsatgan. Klassik davr kompozitorlari Motsart va Betxoven fortepiano imkoniyatlarini kengaytirgan bo‘lsa, romantik davrda Shopen va List bu cholg‘uni virtuoz ijrochilik darajasiga olib chiqdilar. Ularning ijodi fortepiano san‘atining yangi ifoda vositalarini shakllantirishga xizmat qildi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Fortepiano cholg‘usining tarixi va ijrochilik san‘ati bo‘yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlar turli davrlarda turlicha yondashuvlar asosida shakllangan. Ushbu yo‘nalishda yaratilgan ilmiy manbalarni tahlil qilish fortepiano san‘atining rivojlanish qonuniyatlarini chuqurroq anglash imkonini beradi.

Avvalo, G‘arb musiqa tarixiga oid fundamental tadqiqotlar fortepiano rivojini umumiy musiqiy jarayonlar kontekstida o‘rganadi. Jumladan, Donald Jay Grout va Claude V. Palisca tomonidan yaratilgan “A History of Western Music” asari fortepianoning paydo bo‘lishi va rivojlanishini Yevropa musiqa madaniyati taraqqiyoti bilan uzviy bog‘liq holda tahlil qiladi. Ushbu manbada fortepiano cholg‘usining shakllanishi klavishli cholg‘ular evolyutsiyasining mantiqiy davomi sifatida talqin etiladi.

Fortepiano ijrochiligining klassik davrga oid jihatlari Charles Rosen tomonidan chuqur tahlil qilingan. Uning “The Classical Style” asarida Wolfgang Amadeus Mozart, Joseph Haydn va Ludwig van Beethoven ijodida fortepianoning tutgan o‘rni, shakliy va uslubiy xususiyatlari keng yoritilgan. Muallif klassik davr fortepiano musiqasini muvozanat, aniqlik va shakliy mukammallik tamoyillari asosida tahlil qiladi.

Fortepiano ijrochiligi nazariyasi va amaliyoti bo‘yicha muhim manbalardan biri Heinrich Neuhaus ning “The Art of Piano Playing” asaridir. Ushbu asarda ijrochilik mahorati, texnika, musiqiy tafakkur va interpretatsiya masalalari chuqur ilmiy asosda yoritilgan. Neuhaus fortepiano ijrochiligini nafaqat texnik jarayon, balki badiiy tafakkur mahsuli sifatida talqin qiladi.

Romantik davr fortepiano san’atini o‘rganishda Harold C. Schonberg ning “The Great Pianists” asari alohida ahamiyatga ega. Muallif Frédéric Chopin, Franz Liszt kabi buyuk ijrochilar faoliyatini tarixiy va ijrochilik nuqtai nazaridan tahlil qiladi. Ushbu asarda fortepiano ijrochiligining virtuoslik yo‘nalishi va sahnaviy madaniyati keng yoritilgan.

Fortepiano konstruksiyasi va texnik rivoji masalalari Cyril Ehrlich ning “The Piano: A History” asarida batafsil bayon etilgan. Ushbu manbada fortepianoning mexanik tuzilishi, uning evolyutsiyasi va ishlab chiqarish texnologiyalari tarixiy ketma-ketlikda o‘rganilgan.

Fortepianoning kelib chiqishi

Fortepiano XVII asr oxiri – XVIII asr boshlarida Italiyalik ustalar tomonidan yaratilgan. Uning asoschisi sifatida Bartolomeo Kristofori (Bartolomeo Cristofori) tan olinadi. U klavisin (cembalo) va klavikordning kamchiliklarini bartaraf etib, yangi turdagi cholg‘u yaratdi. Fortepianoning eng muhim yangiligi shundaki, u tovushni nafaqat hosil qiladi, balki ijrochining bosish kuchiga qarab turli dinamikada (piano va forte) ijro etish imkonini beradi. Shu sababli ham u “fortepiano” deb nomlangan.

Rivojlanishning birinchi bosqichi (XVIII asr)

XVIII asrda fortepiano asta-sekin Yevropa bo‘ylab tarqaldi. Ayniqsa, Vena maktabi bu cholg‘uning rivojlanishiga katta hissa qo‘shdi.

Bu davrda:

- tovush hajmi kichik edi,
- ramka yog‘ochdan yasalgan edi,
- klaviatura diapazoni cheklangan edi.

Shunga qaramay, fortepiano tez orada mashhur bo‘lib, kompozitorlar tomonidan keng qo‘llanila boshlandi.

Klassik davr va ijrochilik san’ati

XVIII asr oxiri va XIX asr boshlarida fortepiano klassik musiqa markaziga aylandi. Bu davrda quyidagi buyuk kompozitorlar ijod qildi:

- Wolfgang Amadey Motsart
- Lyudvig van Betxoven
- Frants Shubert

Ayniqsa, Betxoven fortepianoning imkoniyatlarini kengaytirib, uni chuqur dramatik ifoda vositasiga aylantirdi. Uning sonatalari fortepiano ijrochiligi san’atining yangi bosqichini boshlab berdi.

XIX asr – texnik taraqqiyot davri

XIX asr fortepiano rivojida burilish davri bo‘ldi. Bu davrda:

- temir (metall) ramka joriy etildi,
- torlar mustahkamlandi,
- tovush kuchi oshdi,
- pedal tizimi takomillashtirildi.

Shu davrda romantik kompozitorlar fortepiano uchun juda ko‘p asarlar yaratdilar:

- Friderik Shopen
- Frants List
- Robert Shuman

Shopen fortepianoni “jonli inson ovozi” darajasiga olib chiqdi, List esa ijrochilik texnikasini yangi cho‘qqiga ko‘tardi.

XX asr va zamonaviy fortepiano

XX asrda fortepiano sanoat ishlab chiqarish darajasiga chiqdi. Zamonaviy fortepiano:

- katta dinamik diapazonga ega,
- yuqori sifatli metall konstruktsiyadan yasaladi,
- professional va o‘quv turlariga bo‘linadi.

Bu davrda jazz, pop va zamonaviy akademik musiqada ham fortepiano asosiy cholg‘ulardan biriga aylandi.

Fortepiano ijrochiligi texnikasi

Fortepiano ijrochiligida quyidagi asosiy texnik elementlar muhim hisoblanadi:

- barmoqlar harakati va mustaqilligi
- pedal texnikasi
- dinamika (piano–forte) boshqaruvi
- artikulyatsiya va legato ijro
- ritmik aniqlik

Professional ijrochi nafaqat texnikani, balki musiqiy ifodani ham mukammal egallashi lozim.

FORTEPIANONING MUSIQIY TA’LIMDAGI O‘RNI

Fortepiano jahon musiqa ta’lim tizimida eng muhim va asosiy o‘quv cholg‘ularidan biri sifatida alohida o‘rin egallaydi. U nafaqat ijrochilik san’atini o‘rgatishda, balki musiqiy nazariy bilimlarni shakllantirishda ham asosiy vosita hisoblanadi. Fortepiano orqali o‘quvchilar musiqiy eshitish qobiliyati, ritm tuyg‘usi, lad va garmoniya tizimini tushunish, shuningdek, musiqiy asarlarni tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradilar. Shu sababli fortepiano musiqa ta’limining ajralmas qismi sifatida barcha bosqichlarda — boshlang‘ich musiqa maktablaridan tortib oliy ta’lim muassasalarigacha o‘qitiladi. Fortepianoning ta’limdagi eng muhim

xususiyatlaridan biri uning universal cholgʻu ekanligidir. U orqali deyarli barcha musiqiy tovushlar tizimi koʻrish va eshitish orqali bir vaqtning oʻzida idrok etiladi. Klaviatura tuzilishi musiqiy tovushlarning joylashuvini aniq koʻrsatib beradi, bu esa oʻquvchiga nota oʻqishni tez va samarali oʻrganish imkonini yaratadi. Shu bilan birga, fortepiano yordamida bir nechta ovozlarni (polifoniya) bir vaqtning oʻzida ijro etish mumkinligi musiqiy tafakkurni rivojlantirishda katta ahamiyatga ega. Musiqa taʼlimida fortepiano oʻquvchilarga nafaqat ijro texnikasini, balki musiqiy savodxonlikni ham oʻrgatadi. Dastlabki bosqichda oʻquvchilar oddiy kuylarni ijro etish orqali nota tizimi, ritmik tuzilish va tovush balandligini oʻzlashtiradilar. Keyingi bosqichlarda esa murakkab asarlar, etyudlar va sonatalar orqali texnik mahorat va badiiy ifoda ustida ishlanadi. Bu jarayon oʻquvchining musiqiy tafakkurini bosqichma-bosqich rivojlantiradi. Forteplano darslari oʻquvchilarda intizom va muntazam mehnat koʻnikmasini shakllantiradi. Har bir asarni oʻrganish jarayoni tizimli mashgʻulotlar, takrorlash va tahlil qilishni talab etadi. Bu esa nafaqat musiqiy, balki umumiy intellektual rivojlanishga ham ijobiy taʼsir koʻrsatadi. Forteplano ijrochiligi oʻquvchini diqqatni jamlash, eslab qolish va tez fikrlash qobiliyatini ham kuchaytiradi. Shuningdek, forteplano musiqiy taʼlimda garmoniya va polifoniya fanlarini oʻrganishda asosiy amaliy vosita hisoblanadi. Talabalar akkordlar tuzilishi, ularning ketma-ketligi va musiqiy shakllarni aynan forteplano orqali amaliy tarzda oʻzlashtiradilar. Bu jarayon nazariy bilimlarni amaliy ijro bilan bogʻlash imkonini beradi. Natijada oʻquvchi musiqa nazariyasini faqat quruq bilim sifatida emas, balki jonli musiqiy jarayon sifatida idrok etadi. Forteplano oʻqitish jarayonida oʻqituvchining roli ham juda muhimdir. Malakali pedagog oʻquvchining qobiliyatiga qarab individual yondashuvni qoʻllaydi, texnik va badiiy jihatdan toʻgʻri ijro koʻnikmalarini shakllantiradi. Har bir oʻquvchining musiqiy rivojlanish darajasi turlicha boʻlgani uchun oʻqituvchi metodik jihatdan mos mashqlar va asarlarni tanlaydi. Bu esa taʼlim jarayonining samaradorligini oshiradi. Bugungi kunda zamonaviy texnologiyalar forteplano taʼlimiga ham kirib kelmoqda. Elektron fortepianolar, kompyuter dasturlari va onlayn platformalar oʻquv jarayonini yanada qulay va samarali qilmoqda. Bu vositalar yordamida oʻquvchilar mustaqil ravishda mashq qilish, yozib olish va tahlil qilish imkoniyatiga ega boʻlishmoqda. Shu bilan birga, anʼanaviy forteplano maktabi ham oʻz ahamiyatini saqlab qolmoqda.

XULOSA

Forteplano cholgʻusi jahon musiqa madaniyatining eng muhim va eng mukammal ijrochilik vositalaridan biri sifatida shakllangan. Uning paydo boʻlishi va rivojlanishi musiqa sanʼatining yangi bosqichga koʻtarilishiga zamin yaratgan. Bartolomeo Kristofori tomonidan yaratilgan dastlabki forteplano namunasi oʻz davri uchun katta innovatsiya boʻlib, klavisin va klavikord cholgʻularining cheklangan imkoniyatlarini bartaraf etishga xizmat qilgan. Eng asosiy yangilik — ijrochining

barmoq bosimiga qarab tovush kuchini o'zgartira olish imkoniyati bo'lib, bu musiqiy ifodaning yanada boy va ta'sirchan bo'lishini ta'minlagan. Tarixiy rivojlanish jarayonida fortepiano bir necha bosqichlarni bosib o'tdi. XVIII asrda u Yevropa musiqa madaniyatiga kirib kelib, klassik uslubning asosiy cholg'ularidan biriga aylandi. Motsart ijodida fortepiano nafislik va aniqlik ifodasi sifatida namoyon bo'lgan bo'lsa, Betxoven ijodida u dramatik kuch va falsafiy chuqurlikni ifodalovchi vositaga aylandi. XIX asrga kelib esa fortepiano texnik va konstruktiv jihatdan sezilarli darajada takomillashdi: temir ramka, kuchli torlar va rivojlangan pedal tizimi uning imkoniyatlarini kengaytirdi. Bu davr romantik kompozitorlar — Shopen, List, Shuman ijodida fortepiano chinakam virtuoslik va hissiy ifoda cholg'usiga aylandi. Forteplanoning rivojlanishi faqat uning tuzilishi bilan emas, balki ijrochilik san'atining o'sishi bilan ham bevosita bog'liqdir. Ijrochilik maktablari shakllanib, texnik jihatdan murakkab asarlarni ijro etish an'anasi paydo bo'ldi. Bu jarayonda ijrochilar faqat texnikani emas, balki musiqiy obrazni yaratish, asarning ichki mazmunini tinglovchiga yetkazish mahoratini ham rivojlantirdilar. Natijada fortepiano ijrochiligi alohida san'at yo'nalishi sifatida shakllandi. XX asr va zamonaviy davrda fortepiano global miqyosda eng ko'p qo'llaniladigan cholg'ulardan biriga aylandi. U nafaqat akademik musiqada, balki jazz, estrada va zamonaviy musiqiy yo'nalishlarda ham keng qo'llanilmoqda. Zamonaviy fortepiano texnik imkoniyatlari juda yuqori bo'lib, keng dinamik diapazon, aniq tembr va mukammal mexanik tizim bilan ajralib turadi. Bu esa ijrochiga yanada keng ijodiy imkoniyatlar yaratadi. Shuningdek, fortepiano musiqa ta'limi tizimida ham muhim o'rin egallaydi. U boshlang'ich musiqa savodxonligini o'rgatishda asosiy vosita sifatida ishlatiladi. Musiqa maktablari va konservatoriyalarda fortepiano bo'yicha o'qish talabalarining eshitish qobiliyati, ritm sezgisi, garmoniya va polifoniya tushunchalarini shakllantirishda katta ahamiyatga ega. Shu bois fortepiano barcha musiqachilar uchun asosiy tayanch cholg'u hisoblanadi. Xulosa qilib aytganda, fortepiano cholg'usi o'zining tarixiy taraqqiyoti davomida oddiy klavishli asbobdan murakkab, mukammal va universal musiqiy vositaga aylandi. Uning ijrochilik san'atidagi o'rni beqiyos bo'lib, u har bir davrda kompozitorlar va ijrochilar uchun ijodiy ilhom manbai bo'lib kelgan. Bugungi kunda ham fortepiano o'z ahamiyatini yo'qotmagan holda, zamonaviy musiqa rivojida markaziy o'rinlardan birini egallab kelmoqda.

ADABIYOTLAR:

1. Grout Donald Jay, Claude V. Palisca. A History of Western Music. – New York: W.W. Norton & Company, 2001.
2. Charles Rosen. The Classical Style: Haydn, Mozart, Beethoven. – New York: Norton, 1997.
3. Alfred Brendel. Musical Thoughts and Afterthoughts. – Princeton University Press, 1990.

4. Heinrich Neuhaus. The Art of Piano Playing. – London: Kahn & Averill, 1993.
5. Harold C. Schonberg. The Great Pianists. – New York: Simon & Schuster, 1987.
6. Oxford University Press. The Oxford Companion to Music. – Oxford, 2011.
7. Encyclopaedia Britannica. “Piano” maqolasi.
8. Franz Liszt ijodiga oid ilmiy tadqiqotlar tўplami.
9. Frédéric Chopin asarlari taҳliliга baғiшланган манбалар.
10. Ludwig van Beethoven фортепиано сонаталари бўйича tadqiqotlar.
11. Ражабов И. Муסיқа тарихи. – Тошкент: Ўқитувчи, 2010.
12. Каримова Д. Фортепиано ижрочилиги асослари. – Тошкент, 2015.